

Ebû Bekir el-Bâkılânî'nin (ö. 403/1013) *Suâlatü Ehli'r-Re'y ani'l-Kelâm fi'l-Kur'âni'l-Azîz* Adlı Risâlesinin Tahlîl, Tahkîk ve Tercümesi -Neşr-

Züleyha Birinci*

Öz

Bu makalede klasik kaynaklarda ismi geçmeyen, ancak Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan, Eş'arî kelâmcısı Bâkılânî'ye ait bir risâle incelenmiştir. Bâkılânî'yle ilgili yakın dönemde yapılan çalışmalarda bu risâlenin, Kur'ân'ın te'vil ve tefsiriyle ilgili olduğu belirtilmektedir. Ancak bu makalede, bu bilginin doğruyu yansıtmadığı, risâlenin Kur'ân ilimleriyle değil kelâm ilmiyle ilgili olduğu ve kelâm sıfatıyla ilgili sorulara verilen cevaplardan oluştuğu açığa çıkarılmıştır. Bâkılânî burada kelânullahla ilgili görüşlerini kısa ve derli toplu bir şekilde, açık ve akıcı bir üslûpla ifade etmiştir. Bununla birlikte risâle daha önce neşredilmemiştir. Bu çalışmada, önemli bir Eş'arî kelâmcısına ait muhtasar ve veciz bir risâleyi ilgililerin istifadesine sunmak, böylelikle ilim dünyasına bir katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Risâle bu gaye ile tahlîl edilerek tahkiki gerçekleştirilmiş ve Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Bâkılânî, Suâlat, Kur'ân, Kelânullah, Kelâm.*

Abstract

Analysis, Critical Edition and Translation of Abu Bakr al-Bâqillânî's (d. 403/1013) Epistle Entitled *Suâlat Ahl al-Ra'y an al-Kalâm fi'l-Qur'an al-Azîz* -Publishing-

An epistle of Ash'arî theologian Bâqillânî which is not mentioned in classical sources but is registered in Süleymaniye Library has been analyzed in this article. In studies carried out on Bâqillânî in recent time, it has been stated that this epistle is related to the utterance and tafsir of the Qur'an. However, it has been revealed in this article that this information does not reflect the truth, the epistle is related to kalâm science not to the Qur'anic sciences and consists of answers given to the questions about the attribute of kalâm. Bâqillânî expressed his opinions on kalamullah in a short and ordered manner with a clear and fluent style. However, the epistle was not published previously. In this study, it was aimed to provide those concerned with a terse and succinct epistle of an important Ash'arî theologian Bâqillânî, and to make a contribution to the world of science. The epistle was

* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Bilim Dalı, zbirinci@ktu.edu.tr

Züleyha Birinci

critical editioned by analysing for this purpose and was translated into Turkish.

Key Words: *al-Bâqillânî, Suâlât, the Qur'an, Kalâmullah (The Speech of God), Kalâm*

Atıf: Züleyha Birinci, "Ebû Bekir el-Bâkullânî'nin (ö. 403/1013) *Suâlâtü Ehli'r-Re'y ani'l-Kelâm fi'l-Kur'âni'l-Azîz* Adlı Risâlesinin Tahlîl, Tahkîk ve Tercümesi -Neşr-", *KTÜİFD*, c. 3, sy. 2, Güz 2016, ss. 89-119.

Giriş

Tam ismi Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkîllânî olan ve Basrî nisbesini almasından Basralı olduğu anlaşılan Bâkîllânî, ilköğrenimini Basra'da yapmıştır. Gençlik yıllarında Bağdat'a gitmiş ve oradaki ünlü âlimlerden ders görmüş, öğrenimini tamamladıktan sonra Basra'ya dönmüş ve Basra Camii'nde ders vermeye başlamıştır. Kadılık ve kadilkudâtlık görevlerinde bulunduğu için "Kadî" ünvanıyla da meşhurdur. Hicrî IV. asrın zengin kültür ortamında yetişmiş, pratik zekâsı, kuvvetli hafızası, derin vukufu, başarılı münazaraları, üstün hitabeti ve çok yönlü ilmî şahsiyetiyle tanınmıştır. Onun ilmî şahsiyetinde kelâmcılık yönü ağır basmakla birlikte hadis, fıkıh, usûl-i fıkıh, tefsir, belâgat, dinler ve mezhepler tarihi alanlarında da adından önemle bahsedilmiş ve bunların çoğunda otorite kabul edilmiştir. Bâkîllânî Eş'ariyye'nin sistemli bir mezhep haline gelip yayılmasında önemli roller üstlenmiş, Eş'arî kelâmını bilgi problemi ve tabiat felsefesi açısından ikmal etmiş ve bazı istidlâl metotları geliştirerek Eş'ariyye kelâmını bir doktrin haline getirmiştir. Mütekaddimûn dönemi Eş'arî kelimcilerinin önemli bir temsilcisi olan Bâkîllânî, h. 403 yılındaki vefatına kadar Bağdat'ta bulunan Mansur Camii'nde müderrislik yapmış ve yüzlerce öğrenci yetiştirmiştir.¹

Onun günümüze ulaştığı bilinen eserlerini şöyle sıralamak mümkündür: 1. *Menâkibü'l-E'imme ve Nakzül-Metâin an Selefi'l-Ümme*: Hulefâ-i raşidîne yönelik tenkitlere verilen cevaplardan oluşur.² 2. *et-Takrîb*

-
- 1 Şerafeddin Gölcük, "Bâkîllânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, IV, 531-532; ayr. bkz. Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Târîhu Bağdâd*, tah. Beşşar Avvad Maruf, (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002), III, 364-368; Kadî İyaz, Ebû'l-Fazl İyaz b. Musa el-Yahsubî, *Tertîbü'l-Medârik ve Takrîbü'l-Mesâlik li Ma'rifeti A'lâmi Mezhebi'l-Mâlik*, tah. Muhammed b. Tavî et-Tancî v.dğr., (el-Mağrib: Matbaatu Fudâle el-Mahmudiyye, 1983), VII, 44-68; İbn Asakir, Ebû'l-Kasım Ali b. Hasan b. Hibetullah, *Tebyînü Kezîbi'l-Müfterî fîmâ Nüsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1404), s. 217-226; İbn Hallikan, Ebû'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-Ayân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, tah. İhsan Abbas, (Beirut: Dâru Sâdır, 1971), IV, 269-270; İzmirli İsmail Hakkı, "Ebû Bekir Bâkîllânî", *Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, 2/5-6 (1927), s. 137-172; Hasan Hüseyin Tunçbilek, "Ebu Bekir Bâkîllânî Hayatı ve Bazı Kelâmî Görüşleri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 4, (1998), s. 10-11.
 - 2 Gölcük, "Bâkîllânî", s. 534; Kamil Güneş, *İslâmî Düşüncenin Şekillenişinde Akıl ve Nass -Bâkîllânî ve Kâdî Abdülcebbar'da Kelâmcı Meselesi Örneği-*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), s. 34.

ve'l-İrşâd fî Usûli'l-Fıkh (es-Sağîr): Fıkıh usulüyle ilgili bir eserdir.³ 3. *el-İntisâr li Sıhhati Nakli'l-Kur'ân ve'r-Red alâ men Nehalehü'l-Fesâd bi Ziyâde ev Noksân*: Mevcut Kur'ân'ın fazlalık veya eksiklik gibi bir tahrife maruz kalmadığını aksine Allah'tan geldiği şekliyle nakledilip sonraki nesillere ulaştığını konu edinir. 4. *Îcâzü'l-Kur'ân*: Kur'ân'ın hangi açılardan mucize olduğu konusunu işleyen bir eserdir. 5. *el-Beyân*: Bâkılânî'ye ait *Fî'l-Mu'cizât* adlı hacimli eserden geriye kalan bir bölüm olduğu kabul edilir. 6. *Hidâyetü'l- müstersidîn ve'l-Makne' fî Usûli'd-Dîn*: Tamamı on yedi cüz (cilt) olan eserin geriye kalan on iki cüzüdür. 7. *el-İnsâf*: Muhtasar bir kelâm kitabı niteliğindedir. 8. *et-Temhîd*:⁴ Bâkılânî'nin mevcut kelâm kitaplarından en önemli olanıdır.⁵

Bunların dışında neşrini gerçekleştirdiğimiz *Suâlâtü Ehli'r-Re'y ani'l-Kelâm fi'l-Kur'âni'l-Azîz* de onun günümüze gelebilen eserlerinden biridir. Bâkılânî hakkında son dönemlerde yapılan bazı çalışmalarda, bu eserin Kur'ân'ın te'vil ve tefsiriyle ilgili sorulara verilen cevaplardan oluşan küçük bir risâle olduğu belirtilmektedir.⁶ Ancak bu hatalı bir bilgidir. Eser kelâm ilmi sahasında küçük hacimli bir risâledir ve Allah'ın kelâm sıfatını konu edinmiştir. Eserde te'vil ve tefsirle ilgili sorulara değil, kelâ-mullahla ilgili tartışmalı konularda sorulan sorulara cevaplar verilmiştir.

I. SUÂLÂTÜ EHLİ'R-RE'Y ANİ'L-KELÂM Fİ'L-KUR'ÂNİ'L-AZİZ ADLI RİSÂLENİN TAHLİLİ

A. Risâle'nin Yazma Nüshası ve Eserin Bâkılânî'ye Âidiyeti

1. Risâle'nin Yazma Nüshası

Klasik kaynaklarda *Suâlâtü Ehli'r-Re'y ani'l-Kelâm fi'l-Kur'âni'l-Azîz* adlı bir eser yer almamakla birlikte⁷ bazı biyo-bibliyografik eserlerde Bâ-

3 Güneş, *Akıl ve Nass*, s. 32.

4 Tam adı *et-Temhîd fî'r-Red ale'l-Mülhideti'l-Muattıla ve'r-Râfıza ve'l-Havâric ve'l-Mutezile* şeklinde olan bu eser, *Temhîdü'l-Evâil ve Telhîsü'd-Delâil* adıyla da bilinmektedir. (bkz. Gölcük, "Bâkılânî", s. 534.)

5 Gölcük, "Bâkılânî", s. 534; Güneş, *Akıl ve Nass*, s. 30-36. Bâkılânî'ye burada zikredilenler dışında da pek çok eser nispet edilmiştir ancak bunların günümüze ulaştıkları bilinmemektedir. Bu eserlerden elliye yakınının isimleri için bkz. Kadı İyaz, *Tertîbü'l-Medârik*, s. 69-70.

6 Gölcük, "Bâkılânî", s. 534; Güneş, *Akıl ve Nass*, s. 36.

7 bkz. Kadı İyaz, *Tertîbü'l-Medârik*, s. 69-70; Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullâh, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, (Bağdat: Mektebetü'l-Müsenna,

kılânî'ye ait böyle bir eserin adına rastlanmaktadır.⁸ Bâkılânî'ye nispet edilen bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir kaydı bulunmaktadır ve risâlenin bilinen tek yazma nüshası budur. Türkiye kütüphanelerinde başka bir kaydına rastlanmadığı gibi dünya kütüphanelerinde kayıtlı bulunduğuna dair herhangi bir veriye de ulaşılamamıştır.⁹ Şu halde bu eser, klasik kaynaklarda kendisinden bahsedilmeyen ve yalnızca Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı yazma bir nüshası bulunan küçük bir risâle konumundadır.

Risâlenin, Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli Koleksiyonu, 3681/7 numarada kayıtlı yazma nüshasının özellikleri şöyledir:

Nüsha, ciltli bir mecmuanın içinde, 50-55 varakları arasında bulunmaktadır. Risâlenin başından evvel 50a varağında, şu ibareler yer almaktadır:

كتاب سؤالات أهل الرأي

عن الكلام في القرآن العزيز

إملاء القاضي الجليل تقي الدين أبي بكر بن الطيّب تغمّده الله تعالى برحمته وأسكنه فسيح جنّته ممّنه
وكرمه وعفوه

Kur'ân-ı Azîzdeki Kelâm Hakkında Ehl-i Re'yin Soruları Kitabı

el-Kadî el-Celîl Takıyyüddîn Ebî Bekir b. et-Tayyib'in imlâsı –Allah onu rahmetiyle kuşatsın, ihsanı, keremi ve affıyla geniş cennetine yerleştirsın–

Daha sonra 50b varağında, besmeleden sonra şu ifadeler bulunmaktadır:

-
- 1941), I-II; Bâbânzâde Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâi'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, (İstanbul: byy., 1951), II, 59; Hayreddin Ziriklî, *el-Alâm: Kamûsu Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ*, (Dâru'l-İlm li'l-Malayîn, 2002), VI, 176; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn: Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, tsz.), X, 110.
- 8 bkz. Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums: Qur'anwissenschaften, hadith, geschichte, fiqh, dogmatik, mystik*, (Leiden: E. J. Brill, 1967), I, 610; Ali Rıza Karabulut - Ahmet Turan Karabulut, *Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslâm Kültür Tarihi ile İlgili Eserler Ansiklopedisi*, (Kayseri: Akabe Kitabevi, tsz.), IV, 2781.
- 9 bkz. Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen litteratur*, (Leiden: E. J. Brill, 1943), I, 197; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen litteratur: erster supplementband*, (Leiden: E. J. Brill, 1937), I, 349; Sezgin, *GAS*, I, 608-610; Ali R. Karabulut - Ahmet T. Karabulut, *Dünya Kütüphaneleri*, IV, 2781-2782.

Güvenim O'nadır

Kur'ân-ı Azîzdeki Kelâm Hakkında Ehl-i Re'yi'n Soruları

–Allah ulviyetini daim kılsın– el-Kadî el-Celîl Ebû Bekir b. et-Tay-yib'in imlâsı. –Allah izzetini daim eylesin– dedi ki:

Bu ibarelerden, Bâkılânî'nin risâleyi imlâ ettirdiği anlaşılmaktadır. Bu durum, incelediğimiz yazmanın, musannifin imlâ ettirdiği bir nüshadan istinsah edildiğini göstermekte ve bu da incelediğimiz bu nüshanın ehemmiyetini artırmaktadır.

Bunun ardından Bâkılânî'nin kendi ifadelerine geçilmektedir. Yazmanın sonunda, 55b varağında, müstensihin ferağ kaydı ise şöyledir:

عَلَّقَهُ لِنَفْسِهِ فَقِيرَ عَفْوِ اللَّهِ تَعَالَى مُحَمَّدَ بْنَ سَامِ الْحَسْبَابِيِّ الشَّافِعِيِّ، تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَطْفَ بِهِ وَوَقَّهَ لِمَا يَرْضِيهِ مِنْهُ وَكْرَمَهُ.
وكان الفراغ من تعليقه في رابع عشرين رمضان للعصر أقدره سنة اثنتين وسبعين ومائة. وحسبنا الله تعالى، وكفى

Bunu kendisi için fakir, yüce Allah'ın bağışladığı Muhammed b. Sâlim el-Husbânî eş-Şafiî kaydetti. Allah onu affetsin, ona lütfetsin, onu lütf-u keremiyle razı olduğu şeyde muvaffak kılsın. Kaydı 24 Ramazan 872 senesinin en kıymetli zamanında bitti. Allah Teâlâ'ya dayandık, O yeter.

Buna göre risâle Muhammed b. Sâlim el-Husbânî eş-Şafiî tarafından, h. 872 (m. 1468) yılında istinsah edilmiştir. Bu tarih, musannifin vefatından çok uzunca bir süre sonraya denk gelmemesi açısından, incelediğimiz nüshanın önemini gösteren bir diğer önemli veri konumundadır.

Nüsha nesih hattıyla yazılmış, bazı harfler harekelendirilmiştir. Her sayfa 17 satırdan oluşmaktadır. Metin, “fasıl-cevap” kısımlarından oluşmaktadır ve “fasıl-cevap” kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Yazma, 50a-55b varakları arasında bütünüyle mevcut bir eser gibi görünse de aslında 51b ile 52a arasındaki bir varağın kopuk olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 51b'de anlatılan konu ile 52a'da bahsedilen konu birbirinden farklıdır. 51b'de açıklanan konunun 52a'da devamı gelmemekte, burada başka bir bahse yer verilmektedir. Sorular ve bunlara verilen cevaplardan oluşan bu risâlenin baş kısmında sorular toplu halde zikredilmiş, daha sonra aynı sorular sırayla yeniden kaydedilip cevaplanmış

olmasına rağmen sorulardan birinin olması gereken sırada yer almadığı, başka bir kısımda da olmadığı, ancak o soruyla ilgili açıklamaların 52a'da bulunduğu görülmektedir. Bu da 51a'da cevaplanmaya başlanan sorunun son kısmı ile bir sonraki sorunun ve cevabının baş kısmını içeren varlığın eksik olduğunu ve sayfa numaralandırmasının bu eksikliğin farkında olunmayarak yapılmış olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak varaklarda "a" sayfasının ilk kelimesi önceki varlığın "b" sayfasının sonunda belirtilmektedir, fakat 51b'deki kelime bozulmuştur ve okunmamaktadır. Buna göre bu nüsha aslında altı varaklık bir yazmadır ancak elimizde bir varaklık kısmı eksik olarak bulunmaktadır.

İncelediğimiz bu yazma nüsha, risâlenin bilinen tek nüshası olduğundan, eserin Bâkılânî'ye ait olup olmadığı önem arz etmektedir.

2. Risâlenin Bâkılânî'ye Âidiyeti

Bu eserin Kadı Ebû Bekir el-Bâkılânî'ye ait olduğunu gösteren ilk unsur, risâlenin başında Bâkılânî'nin adının açıkça zikredilmesidir. Yazma nüshada eser Bâkılânî'ye nispet edilmekte, eseri onun yazdığını belirtmektedir. Bu atıf, ilk aşamada eser sahibinin Bâkılânî olduğu sonucuna götürmektedir. Bunun dışında, bu isimde bir eserin başka bir müellife nispet edildiğine dair hiçbir veriye ulaşılamamıştır.

Üslûp yönünden bakıldığında Bâkılânî'nin eserlerindeki açık, anlaşılır ve akıcı üslûpla bu risâledeki üslûp arasında bir uyum göze çarpmaktadır. Bu uyum bazı ifadelerin kullanımında, yapılan atıflarda, açıklama ve ispat yöntemlerinde kendisini göstermektedir. Özellikle tartışma üslûbuyla kaleme alınan *Temhîd* ile bu risâledeki üslûp benzerliği belirgin şekilde dikkati çekmektedir.

Bâkılânî'nin diğer eserleriyle bu risâledeki üslûp benzerlikleri şöyle sıralanabilir:

1. Bâkılânî eserlerinde, zatına yakıştıramadığı iddialar ve söylemlerden Allah Teâlâ'nın yüce ve üstün olduğunu belirtmek için "تعالى عن ذلك" ifadelerini kullanmakta, risâlede de bu kullanıma yer verilmektedir. Örnekler:

¹⁰"تعالى عن ذلك علوا كبيرا", "والله يتعالى عن ذلك", "تعالى عن ذلك"

10 Bâkılânî, *Temhîdül-Evâil ve Telhisü'd-Delâil*, tah. İmadüddin Ahmed Haydar, (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, 1987), s. 301, 308, 319, vd.

¹¹”والله يتعالى عن ذلك علوا كبيرا“، ”والله تعالى يتقدس عن ذلك“، ”والله يتعالى عن جميع ذلك“

¹²”يتعالى عن ذلك أجمع“، ”يتعالى عن ذلك“

2. Bâkılânî icmâi delil olarak kabul etmekte ve eserlerinde icmâa aykırı bulduğu görüşlerin yanlış olduğunu belirtmektedir. Aynı durum risâlede de söz konusudur. Örnekler:

¹³”وهذا كفر من قول الأمة كافة“، ”وذلك خروج عن قول الأمة“، ”وهذا القول خروج عما عليه كافة الأمة“

¹⁴”غير أنه أخطأ وخالف الأمة“، ”وقد أجمع المسلمون على“، ”فدل على أنه إجماع“

ومحال باتفاق الأمة“، ”لقول الأمة فيها“، ”وذلك خروج عن قول الأمة“، ”فإطباق الأمة على“، ”عند كافة“

¹⁵”الأمة“، ”ومما يدل على ذلك أيضا إجماع الأمة“

3. Bâkılânî eserlerinde lügavî tahliller yapmakta ve dil mütehasıslarına atıflarda bulunmaktadır. Aynı husus risâlede de gözlenmektedir. Örnekler:

¹⁶”إن أهل اللغة قد قالوا“، ”وبينه إجماع أهل اللغة كافة“، ”معنى إطلاق أهل العربية“

¹⁷”وقول أهل اللغة“، ”وقد اتفق أهل اللغة“، ”قول أهل اللغة“

¹⁸”قال أهل العربية“، ”ولا يصح عند أحد من أهل اللغة“

4. Bâkılânî'nin karşıt fikirleri çürütmek için kullandığı ifadelerden biri ”فإن مروا على ذلك... وإن أبوه...“ şeklindedir ve risâlede de aynı ifadeler yer almaktadır. Örnekler:

فإن مروا على ذلك تركوا مذهبهم، وإن أبوه نقضوا دليلهم“، ”فإن مروا على ذلك لحقوا بأهل الدهر، وإن أبوه“

¹⁹”نقضوا اعتلالهم“، ”فإن مروا على ذلك تركوا قولهم، وإن أبوه أبطلوا استدلالهم“

11 Bâkılânî, *el-İnsâf fî mâ Yecibü İtikadühü ve lâ Yecüzü'l-Cehlü bihi*, tah. Muhammed Zahid b. el-Hasan el-Kevserî, (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2010), s. 37, 41, 42, vd.

12 Bâkılânî, *Suâlatü Ehli'r-Re'y*, vr. 50b, 53a.

13 Bâkılânî, *Temhîd*, s. 221, 222, 248, vd.

14 Bâkılânî, *el-İnsâf*, s. 41, 50, 72, vd. Benzer örnekler için ayr. bkz. Bâkılânî, *et-Takrîb ve'l-İrşâd: es-Sağîr*, tah. Abdülhamid b. Ali Ebû Zenid, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), II, 155, 157, 192, vd.

15 Bâkılânî, *Suâlatü Ehli'r-Re'y*, vr. 51b, 53a, 53b, 54a.

16 Bâkılânî, *Temhîd*, s. 249, 250, 253, vd.

17 Bâkılânî, *el-İnsâf*, s. 16, 22, 55, vd. Benzer örnekler için ayr. bkz. Bâkılânî, *et-Takrîb*, I, 105, 115, 116, vd.

18 Bâkılânî, *Suâlatü Ehli'r-Re'y*, vr. 52a, 54b.

19 Bâkılânî, *Temhîd*, s. 96, 136, 148, vd. Benzer örnekler için ayr. bkz. Bâkılânî, *et-Takrîb*, III, 153, 299, 355, vd.

”فإن أبي ذلك أسقط قوله، وإن مر عليه وجب كفره“²⁰

5. Bâkılânî doğru olmadığını düşündüğü fikirler için ”ve bu ifadeleri kullanmakta, risâlede de bu ifadeler yer almaktadır. Örnekler:

”وهذا جهل لا يصير أحد إليه“، ”وهذا جهل ممن صار إليه“، ”وهذا أيضا جهل ممن صار إليه“²¹

”وهذا جهل ممن ارتكبه وصار إليه“، ”وهذا جهل ممن صار إليه“²²

6. Bâkılânî'nin aynı cinsten olan şeyler hakkındaki açıklamaları eserlerinde de risâlede de benzer şekildedir. Örnekler:

”... إن الأجسام كلها من جنس واحد من حيث كان كل واحد منها يسد مسد الآخر وينوت منابه ويجوز عليه من...“²³

”الوصف مثل ما جاز عليه من الحركة والسكون... وليس معنى المثليين المتشابهين أكثر من ذلك“²⁴

”... إن كل واحد منهما يسد مسد الآخر وينوب منابه في جميع أحكامه وأوصافه“²⁴

”إذا كان معنى المتجانسين والمتماثلين أنهما ما يسد أحدهما مسد الآخر وناب منابه وجاز عليه ما يجوز عليه“²⁵

7. Bâkılânî mecaz-hakikat ayrımında, mecazla eş anlamlı olarak ”ittisâ“ kavramına yer vermekte, aynı şekilde bu kavram risâlede de yer almaktadır. Örnekler:

”على سبيل المجاز والاتساع“، ”مجاز واتساع“، ”مجازا واتساعا“²⁶

”على سبيل المجاز والاتساع“²⁷

Bunun gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Eser sahibi buna ek olarak risâlede ele aldığı üç mevzuda, isim belirtmeden kendisine ait başka bir kitaba atıfta bulunmaktadır. İlk olarak kelâmullahın Allah'ın zatî sıfatlarından olduğu meselesini başka bir kitapta açıkladığını ve bu açıklamaların Mutezile, Havâric ve Neccâriyye'nin bütün şüphelerini ortadan kaldırdığını belirtmektedir. Hakikaten Bâkılânî'nin mevcut kelâm kitaplarından *Temhîd*'de ve *el-İnsâf*'ta konuyla ilgili açıklamaların yer aldığı gö-

20 Bâkılânî, *Suâlâtü Ehli'r-Re'y*, vr. 53a.

21 Bâkılânî, *Temhîd*, s. 74, 177, 178, vd.

22 Bâkılânî, *Suâlâtü Ehli'r-Re'y*, vr. 54a, 55a.

23 Bâkılânî, *Temhîd*, s. 78-79.

24 Bâkılânî, *Temhîd*, s. 267.

25 Bâkılânî, *Suâlâtü Ehli'r-Re'y*, vr. 51b.

26 Bâkılânî, *Temhîd*, s. 31, 265, 274, vd. Benzer örnekler için ayrı bkz. Bâkılânî, *et-Takrîb*, I, 355, 375, 395, vd.

27 Bâkılânî, *Suâlâtü Ehli'r-Re'y*, vr. 52a, 53a.

rûlmektedir.²⁸ İkinci olarak kelâmullahın başkasının zatında değil Allah'ın zatında bulunduğunu ve başka bir kitapta mütekellimin kendi zatında mevcut olan bir kelâmla mütekellim olduğu konusunu beyan ettiğini ifade etmektedir. *Temhîd*'de ve *el-İnsâf*'ta bu konuyla ilgili açıklamalar da bulunmaktadır.²⁹ Son olarak başkasının Allah'ın kelâmıyla konuşamayacağı açıklarken kadîme ait bir sıfatın iki mekânda ve iki yerde olmasının imkânsız olduğunu delilleriyle ispatladığını dile getirmekte, *Temhîd*'de ve *el-İnsâf*'ta bununla ilgili açıklamalara da yer verilmektedir.³⁰

Risâle'nin Bâkılânî'ye aidiyeti fikir bazında incelediğinde, risâlede dile getirilen görüşlerin konuyla ilgili diğer eserlerindeki düşüncelerle bire bir örtüştüğü ve fikrî düzeyde bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Bütün bu açılardan meseleye bakıldığında, bu risâlenin Bâkılânî'ye aidiyetinde herhangi bir şüphe olmadığı anlaşılmaktadır.

B. Risâlenin İçerik ve Tahlîli

Kelâmullah konusunu ele alan bu risâle, Allah'ın kelâmıyla ilgili ihtilâflı konularda sorulan sorulara Bâkılânî'nin verdiği cevaplardan oluşmaktadır. Bu sorular dokuz tanedir ve şunlardan oluşmaktadır:

1. Kelâmullah Allah'ın zatî sıfatlarından mıdır, fiilî sıfatlarından mıdır?
2. Kelâmullah Allah'ın zatında mı bulunur, zatının dışında mı?
3. Kelâmullah mahlûkatın kelâmı ve havadis cinsinden midir, bunlara muhalif midir?
4. Nefsî kelâm işitilebilir mi, işitilemez mi?
5. Nefsî kelâmda harfler var mıdır, yok mudur?
6. Allah'tan başkası kelâmullahla konuşabilir mi, konuşamaz mı?
7. Kelâmullah kıraatin ve ifadenin aynı mıdır, değil midir?
8. "Onu okumamız, hikâye etmektir" denilmesi caiz midir, değil midir?

28 bkz. Bâkılânî, *Temhîd*, s. 46, 48-49, 247, 268-284, 298-299; Bâkılânî, *el-İnsâf*, s. 16-19, 23-24, 26, 37-39, 71-80, 109-110.

29 bkz. Bâkılânî, *Temhîd*, s. 227-229, 268-284; Bâkılânî, *el-İnsâf*, 25-27, 35-37, 72, 95-108.

30 bkz. Bâkılânî, *Temhîd*, s. 53-66; Bâkılânî, *el-İnsâf*, s. 16-19, 26-27, 30-34, 106-135.

9. "Kur'ân'ı telaffuz ediyoruz" denilmesi caiz midir, değil midir?

Soruların tamamı risâlenin başında zikredilmekte, sonra sırasıyla cevapları verilmektedir. Ancak yazma nüshada, dördüncü soruya verilen cevabın sonu ile beşinci sorunun cevabının başını içeren varak kopuk olduğundan, bu iki soruya verilen cevaplar elimizde eksik olarak mevcut bulunmaktadır.

Risâlede yer alan sorular bağlamında Bâkılânî'nin kelâmullahla ilgili görüşleri şöyle ifade edilebilir:

Diğer sıfatlarının yanında Allah'ın kelâm sıfatı da vardır ve kelâm O'nun zatî sıfatlarından. Allah mahlûk ve muhdes bir kelâmla değil ezelden beri zatında bulunan, zatından ayrılmayan ve yaratılmışlık belirtirlerinden uzak olan kadîm bir kelâmla mütekellimdir. Allah'ın kelâmı Mutezile'nin iddia ettiği gibi fiilî bir sıfat değil zatî bir sıfattır. Kelâmullahın herhangi bir durumda mevcut olmaması, yok olup sonradan var olması, havadis cinsinden ve mahlûk olması imkânsızdır.³¹ Buna göre Bâkılânî'nin düşünce sisteminde kelâmullah, nefsi kelâmdan ibarettir. Allah'ın kelâmının fiilî bir yönü yoktur, bütünüyle zatîdir ve gayr-ı mahlûktur.

Bu düşünceyle aynı doğrultuda olmak üzere ona göre Allah'ın kelâmı başkasının zatında değil Allah'ın zatında bulunur ve O'nun zatından ayrılmaz. Eğer Allah'ın kelâmı Allah'ın zatı dışında başka bir cisimde yaratılmış olsaydı Allah bu kelâmla mütekellim olmamış olurdu.³² Çünkü böyle bir kelâm yaratılmışlık özellikleri taşıyan bir kelâm olurdu. Hâlbuki Allah'ın kelâmı kadîmdir, mahlûkatın kelâmına ve sonradan meydana gelen cinsten diğer her şeye muhaliftir.³³ Bununla birlikte ona göre Allah'ın kelâmı kulaklarla işitilebilir ve işitme anında manası zihinlerle anlaşılabilir. Nitekim Hz. Muhammed miraç gecesi, Hz. Musa da Tur Dağı'nda Allah'ın kelâmını vasıtasız ve tercümansız olarak işitmişlerdir.³⁴ Nefsî kelâmın işitilmesi meselesinde kadîme ait olan kelâmın hâdis olan tarafından nasıl işitileceği bir problemdir. Ancak Bâkılânî açısından bakıldığında nefsi kelâmın işitilememesi, işitilen şeyin Allah'ın kelâmı olmaması sonucuna götüreceğinden, kelâm-ı nefsinin işitilememesi gibi bir düşünce

31 Bâkılânî, *Suâlâtü Ehli'r-Re'y*, vr. 50b-51a.

32 Bâkılânî, *Suâlâtü Ehli'r-Re'y*, vr. 51a.

33 Bâkılânî, *Suâlâtü Ehli'r-Re'y*, vr. 51a-51b.

34 Bâkılânî, *Suâlâtü Ehli'r-Re'y*, vr. 51b.

savunulamaz. Onun düşüncesinde Allah'ın nefsi hitabını yönelttiği varlıklar, Allah'ın kelâmına delâlet eden şeyi değil, bizzat Allah'ın nefsi kelâmını işitmiş olurlar.

Nefsi kelâmda harflerin olup olmamasına gelince Allah'ın kelâmında cisim ve ses cinsinden harfler bulunmaz. Harf olarak isimlendirilen sesler ancak alet ve organ sahibi cisimlerde bulunur. Allah Teâlâ ise organ ve aletlere sahip olmaktan münezzehtir. Allah'ın kelâmının cisim ve ses cinsinden hakikî anlamda harflerden müteşekkil olması imkânsızdır.³⁵ Bu durumda mushaflarda yazılan, zihinlerde ezberlenen ve dillerde okunan kelâma "kelâmullah" denilmesi hakikî anlamda değil nefsi kelâma delâlet etmesi yönüyle mecazî bir niteleme olmaktadır.

Bâkılânî'nin kelâmullahla ilgili bir diğer görüşüne göre Allah'tan başkası Allah'ın kelâmıyla konuşamaz. Şöyle ki Allah'ın sıfatlarının, başkasının zatında bulunması imkânsızdır. Çünkü bu düşünce Allah'ın sıfatlarının hem kendisinde hem başkasında bulunmasını gerektirir, bu durumda da sıfatlar hem kadîm hem hâdis olurlar. Bu imkânsız olduğundan dolayı başkasının Allah'ın kelâmıyla konuşması da imkânsız olur.³⁶

Yine ona göre kelâmullah, okunan ve tilavet edilen şeyden başkadır. Okunan şey, yani Allah'ın zatında bulunan nefsi kelâm tektir ancak okuyuşlar farklı farklıdır. Bâkılânî bu sebeple dillerde okunan kelâmın, hakikî anlamda Allah'ın kelâmı olmadığını, ancak nefsi kelâma işaret ettiğini ve bundan dolayı ona mecazen kelâmullah denildiğini düşünmektedir. Bundan ötürü de farklı dillerde kıraatin hakikî bir kıraat olduğunu, Arapça lafızlarla kıraat mesabesinde bulunduğunu ve namazda farklı dillerde kıraatin caiz olduğunu savunan Iraklı fakihlerin bu düşüncesini cehalet olarak nitelemektedir.³⁷ Bu noktada, Bâkılânî nazarında kıraatin nefsi kelâmdan başka olması ve Allah'ın nefsi kelâmına mecazen delâlet etmesi yönüyle Arapça kıraatle Farsça veya başka bir dilde kıraat arasında ona göre bir fark olmaması gerekir, şeklinde zannedilebilir. Ancak Allah'ın nefsi hitabını yönelttiği Hz. Muhammed'in, nefsi kelâmı vasıtasız ve tercümansız olarak işitmesi ve bunu Arapça lafızlarla ifade etmesi dolayısıyla Bâkılânî'nin farklı dillerde kıraati hakikî anlamda kelâmullah olarak nitelemesi ve namazlarda buna cevaz vermesi düşünülemez. Onun açısın-

35 Bâkılânî, *Suâlatü Ehli'r-Re'y*, vr. 52a-53a.

36 Bâkılânî, *Suâlatü Ehli'r-Re'y*, vr. 53a-53b.

37 Bâkılânî, *Suâlatü Ehli'r-Re'y*, vr. 53b-54a.

dan Farsça, Türkçe, vb. dillerdeki ifadeler, doğrudan nefsî kelâma değil Arapça lafızların manasına delâlet etmeleri dolayısıyla "Allah'ın kelâmı" olarak değil "Farsların kelâmı", "Türklerin kelâmı", vb. şekilde adlandırılabilir. Ayrıca icmâa muhalefet sayması yönüyle de Bâkılânî'nin böyle bir düşünceyi kabul etmesi beklenemez.

Benzer şekilde, ona göre "Kur'ân'ı kıraatımız, onu hikâye etmektir" denilemez. Çünkü bir şeyin hikâyesi onun aynısı veya benzeri demektir. Ne var ki Allah'ın kelâmı ile mahlûkatın kelâmı arasında bir benzerlik yoktur, bu nedenle mahlûkatın kelâmı kelâmullahın hikâyesi olamaz.³⁸ Buna göre Allah'ın kelâmı hakkında "tilavet etmek", "kıraat etmek", "ifade etmek" tabirleri kullanılabilir. Çünkü gerçekte tilavet ile tilavetin delâlet ettiği nefsî kelâm, kıraat ile kıraatin delâlet ettiği nefsî kelâm ve ifade ile ifadenin delâlet ettiği nefsî kelâm birbirinden farklıdır. Hâlbuki hikâye ile hikâye edilen nefsî kelâm arasında bir aynılık ve benzerlik söz konusu olacağından, kadîm kelâmın ise herhangi bir şekilde hâdis kelâma benzermesi muhal olduğundan, kelâmullah hakkında "Kıraat, onu hikâye etmektir" denilemez.

Bâkılânî'nin diğer bir düşüncesine göre bir kimse "Ben Allah'ın kelâmını telaffuz ediyorum" diyemez çünkü böyle bir iddia "Ben Allah'ın kelâmıyla konuşuyorum" demektir. Mutekellim ancak kendi zatında bulunan bir kelâmla konuşabileceğinden dolayı başkasının, Allah'ın kelâmıyla konuşması imkânsızdır. Bu imkânsız olunca Allah'ın kelâmını telaffuz etmek de imkânsız olur. Bu durumda "Benim Kur'ân'ı telaffuzum mahlûktur veya gayr-ı mahlûktur" demek ancak muhalin bir ifadesidir. Çünkü mahlûkat kadîm olan Allah'ın kelâmıyla konuşamayacağından, bu kişi muhal bir şeyden bahsetmiş olur. Bâkılânî bu noktada "Kur'ân'ı telaffuzum mahlûktur diyen Cehmî'dir, gayr-ı mahlûktur diyen Kaderî'dir" şeklindeki görüşü benimseyen Ahmed b. Hanbel'in bu fikrini tasvip etmekte, onun bu fikrinin bu konudaki en isabetli görüş olduğunu belirtmekte ve kendisi de bu görüşü savunmaktadır.³⁹ Böyle olmakla birlikte sırf risâlenin sonundaki bu Ahmed b. Hanbel bahsinden hareketle Bâkılânî'nin kelâmullahla ilgili görüşlerinde Ahmed b. Hanbel'in baskın bir etkisi olduğundan söz etmek güç görünmektedir. Burada Ahmed b. Hanbel'den ziyade eserlerinde "selef-i salihîn, ehl-i hak, ehl-i sünnet" gibi farklı tabirlerle de atıfta

38 Bâkılânî, *Suâlâtü Ehli'r-Re'y*, vr. 54a-55b.

39 Bâkılânî, *Suâlâtü Ehli'r-Re'y*, vr. 54b-55b.

bulunduğu “icmâ-i ümmet ve Müslümanların ittifakı”nı delil kabul etme anlayışının bir etkisinden bahsedilebilir. Nitekim Bâkîllânî'nin, eserlerinde ehl-i sünnet ve ashab-ı hadîs şeklinde bir ayrıma gitmesi, “arkadaşlarımızdan bir grup” diyerek bazı mütekellimlere atıfta bulunması, diğer kelâm kitaplarından *Temhîd*'de ve *el-İnsâf*'ta Ahmed b. Hanbel'den hiç söz etmemesi gibi hususlar bu fikri destekleyici mahiyettedir. Ayrıca kendisi meşhur Eş'arî mütekellimlerinden biridir ve kelâmulahla ilgili görüşleri, temelde Eş'ariyye'nin kurucusu Ebu'l-Hasan el-Eş'arî ile aynı doğrultudadır.⁴⁰ Bunun dışında, risâlede yer alan bu bilgiler, İbn Hanbel'in kelâmulahla ilgili görüşlerinin doğru şekilde tespit edilebilmesine katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir.

II. SUÂLÂTÜ EHLİ'R-RE'Y ANİ'L-KELÂM Fİ'L-KUR'ÂNİ'L-AZİZ ADLI RİSÂLENİN TAHKİKİ

A. Tahkikte İzlenen Yöntem

Bu eserin tahkiki, başka bir nüshası tespit edilemediğinden dolayı bilinen tek nüshası esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada belirtilen sayfa numaraları, bu nüshadaki varak numaralarını göstermektedir. Varakların ön yüzü için “ı”, arka yüzü için “ب” harfi kullanılmıştır. Metnin paragraflara ayrılması ve noktalama işaretlerinin konulması, tarafımızdan gerçekleştirilmiştir. Metne bunun dışında yaptığımız ilaveler köşeli parantez “[]” içinde gösterilmiş, metinde dikkat çekmek istediğimiz yerler ve başkalarından yapılan alıntılar ise tırnak işareti “< >” içinde belirtilmiştir. Anlam karışıklığının önüne geçebilmek için bazı harfler hareketlendirilmiştir. Âyetler ise bütünüyle harekeli olarak kaydedilmiş ve “﴿﴾” sembolü içinde gösterilmiştir. Âyetlerin referansları sırasıyla sûre ismi, sûre ve âyet numarası şeklinde belirtilmiştir. Metinde âyetler tam olarak zikredilmişse dipnotta yalnız referanslarına yer verilmiş, istidlal ve istişhad maksadıyla eksik zikredilenler ise dipnotta tamamlanmıştır. Orijinal metinde yapılan düzeltmeler ve gerekli görülen açıklamalar dipnotta gösterilmiş, müphem görünen yerlere dipnotta “كذا” ile işaret edilmiştir. Metindeki eksik kısımlar üç nokta “...” ile belirtilmiştir.

40 bkz. Eş'arî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *el-İbâne an Usûlü'd-Diyâne*, tah. Abbas Sabbağ, (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1994), s. 61-88; İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan, *Mücerred Makalâti's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, tah. Daniel Gimaret, (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1987), s. 59-68.

B. Risâlenin Tahkîki

[٥٠ب] بسم الله الرحمن الرحيم

وبه ثقتي

سؤالات أهل الرأي عن الكلام في القرآن العزيز

إملاء القاضي الجليل أبي بكر بن الطيب أدامه الله علوه، قال أدام الله عزه:

وسألتم أحسن الله توفيقكم ومن معرفتكم وإرشادكم إلى صواب، القول فيما أختلف فيه فقلتم: خبرنا عن كلام الله عز وجل، هل هو من صفات ذاته أم من صفات أفعاله؟ وهل هو موجود بذاته أم بغيره؟ وهل هو من جنس كلام المخلوقين وأصوات المحدثين أم مخالف له ولسائر أجناس الحوادث؟ وهل هو مدرك بالأسماع ومسموع في نفسه أم لا؟ وهل هو في نفسه حروف أم لا؟ وهل يصح أن يتكلم به غيره تعالى، كما أنه هو المتكلم به أم لا؟ وهل هو نفس قراءتنا له، وتعبيرنا عنه المكتسب بقدرتنا والذي قد تعبّدنا بفعله أم غير القراءة له؟ وهل يجوز أن يقال «قراءتنا له حكاية» أم لا؟ وهل يجوز أن يقال «إننا نلفظ بالقرآن» أم لا؟

[فصل]

[سؤالكم عن كلام الله هل هو من صفات ذاته أم من صفات أفعاله؟]

فالجواب عن ذلك والله الموفق للصواب، أن كلام الله عز وجل صفة من صفات ذاته، غير محدث ولا مخلوق، بل هو لم يزل ولا يزال متكلما به. ولا يجوز مفارقتها لذاته على حال من الأحوال. لأنه لو عُدّ في بعض الأحوال وفارقه لخرج بذلك عن كونه متكلما، مع كونه حيّا. وصحة الكلام في صفته، واجب أن يكون عند عدم كلامه أو مفارقتها له، موصوفا بالخرس والسكوت والآفة المتضادة للكلام. كما أنه لو خلا مع كونه حيّا من العلم والقدرة لوجب وصفه بضدهما من العجز والجهل والغلبة والسهو، يتعالى عن ذلك أجمع. [٥١أ] وقد شرحنا القول في هذا الباب، وشرحنا نقص جميع شبه المعتزلة والخوارج والنجارية، في غير كتاب مما يُغني اليسير منه الناظر فيه

فصل

فأما سؤالكم عن وجوده بذاته أم بذات غيره؟

والقول فيه عند كافة أهل الحق، مختص به وموجود بذاته. لا يصح مفارقتها لها ووجوده بغيرها، وإن صح أن يكون مكتوبا في المصاحف ومحفوظا في القلوب وملتوا بالألسن. لأنه لو كان كلامه تعالى موجودا بغيره ومخلوقا في الشجرة والجماد وغيرهما من الأجسام، على ما يقوله المعتزلة وأهل الضلال من القائلين بخلق القرآن، لوجب أن يكون الباري غير متكلم به، وأن تكون الشجرة هي المتكلمة بما خلقه فيها من الكلام، والقائلة ﴿أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي﴾⁴¹. وهذا كُفر عند كافة المسلمين وخروج عن الدين. وقد بيّنا في غير كتاب، أن المتكلم إما كان متكلما لوجود الكلام بذاته، كما أن العالم القادر المريد إما كان عالما قادرا مريدا لوجود العلم والقدرة والإرادة بذاته دون ذات غيره. وإن كل علة أوجبت حكما للموصوف يفارق بها من ليس له مثل حكمه. فمن حقها أن يختص في الوجود بذات الموصوف. فوجب بهذه الجملة وجود كلامه سبحانه بذاته دون ذات غيره، كما يجب ذلك في علمه وقدرته وإرادته

فصل

فأما سؤالكم عن أنه من جنس كلام المخلوقين أو مخالف له؟

فالجواب عند سائر [أهل] الحق وكل من نفى خلق القرآن، أنه مخالف لكلام المخلوقين وصفات المحدثين وأصوات الصارخين والصائحين والناطقين ولسائر أجناس الحوادث، [٥١ب] لكونه قديما غير محدث ولا مخلوق. ومحال باتفاق الأمة وكافة العقلاء، كون القديم مجانسا للمخلوقات ومشبها للمحدثات. لأن الكلام القديم لو أشبه الكلام المحدث وجانسه لوجب أن يكون محدثا من حيث أشبه المحدث، وأن يكون الكلام المحدث قديما من حيث أشبه القديم. إذا كان معنى «المتجانسين» و«المتماثلين» أنهما ما يسد أحدهما مسد الآخر وناب منابه وجاز عليه ما يجوز عليه، فبان بذلك مخالفة كلامه القديم لكلام المخلوقين. وقد قال تعالى: ﴿قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَا كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا﴾. 42 وقد قال متحديا لمن عند وخالف من الكفار: ﴿فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾. 44 وقال تعالى: ﴿فَأْتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ﴾. 45 وقال تعالى منكرا وراذلا عليهم قولهم: ﴿إِنْ هَذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ﴾. 46 فوجب بما قدمناه من دليل العقل وبيانه من أدلة السمع، كون كلامه تعالى مخالفا لسائر الحوادث وأجناس كلام الخلق على اختلافه

فصل

فأما سؤالكم عن أنه مدرك مسموع بالأذان أم لا؟

فالجواب عند أهل الحق النافين لخلق القرآن، أنه مدرك مسموع بحاسة الآذان، ومفهوم معناه عند السماع له بالقلوب. وأنه إنما يسمعه من الله عز وجل غير معبر عنه ولا متلو، من يتولى سبحانه خطابه بنفسه بلا واسطة ولا ترجمان. كمحمد وموسى عليهما السلام، حين كلم محمدا صلى الله عليه وسلم بنفسه ليلة المعراج، وخطب موسى على جبل طور سينا بلا واسطة ولا ترجمان. وكذلك سبيل من يتولى الله سبحانه مخاطبته بنفسه... 47

[فصل]

فأما سؤالكم عن هل هو في نفسه حروف أم لا؟

فالجواب عنه [٥٢أ] ... [الأصوات والحروف في كلام الخلق، بعضه] متقدما في الوجود على بعض، وبعضه متأخرا عن بعض، وأن لا يوجد الصوت والحرف الثاني منه إلا بعد عدم الأول. وكلام الله تعالى لا يصح عدمه. هذا على أن جماعة أهل العلم بهذا الشأن. ومتحمل القول فيه من أهل اللغة وغيرهم، متفقون على أن تسمية الصوت والأصوات حرفا وحروفا، إنما جرى عليها على سبيل «المجاز والاتساع»، 48 وعلى معنى الحروف المكتوبة المصورة قد وضعت دلالة على هذه الأصوات المسموعة. فسميت الأصوات باسم ما يدل عليها على طريقتهم في التجوز بتسمية الشيء

- 42 سورة الإسراء، ٨٨ / ٧١.
- 43 في المخطوطة: من استطعتم.
- 44 يقول الله تعالى: ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ (سورة البقرة، ٢ / ٣٢).
- 45 يقول الله تعالى: ﴿أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ (سورة هود، ٣١ / ١١).
- 46 سورة المدثر، ٥٢ / ٤٧.
- 47 المتن نقصان تقريبا ورقة من هنا إلى «متقدما في الوجود...» في [٥٢أ].
- 48 الاتساع: اصطلاح يستعمل بمعنى «المجاز»، في عهد مبكر. (أنظر إلى مادة «المجاز» لإسماعيل دورمش في الموسوعة الإسلامية لوقف ديانة تركيا، مجلد ٨٢، صحيفة ٩١٢).

باسم ما يدلّ عليه، وتعلّق به ضرباً من التعلّق. وإلا فالحرف في الحقيقة، إنما طرف الجسم ونهايته، وإنما تسمّى الواو والألف «حرفاً» تشبيهاً بطرف الجسم. وقد يستعمل حرف على معنى الكلمة، فيقال أول من سبق [ملاً] 49 «الحرف فلان»، و«هذا الحرف من كلام فلان» و«قد أورد في خطبته وشعره حرفاً ليس بصحيح». يعنون كلمة تامّة، لا الحرف الذي هو الواو والدال. فإن أراد المرید بتسمية كلام الله حرفاً أنه كلام تامّ مفيد للمعاني فذلك صحيح، وإن أراد أنه جسم مصوّر أو حدّ وجسم فذلك باطل ومخرج عن قدمه. والأصوات التي تسمّى حروفاً، لا يصحّ أن توجد إلا بالأجسام ذوي الآلات والجوارح، ولا توجد في مستقرّ العادة إلا بالأجسام ذوي الجوارح. قال أهل العربية: «إن من هذه الحروف شفويّة والنطعيّة» 50 وحلقية، كالميم والط والحاء». وإنما يعنون بذلك نسبة كل [حرف] 51 إلى مخرجه ومحلّه. فإن من سقطت شفتاه لم يأت منه النطق بالميم، وكذلك القول في فساد كل مخرج من مخارج هذه الحروف. والله سبحانه يتعالى عن الجوارح والآلات. 52 فاستحال كون كلامه حروفاً على الحقيقة، على معنى أنه من جنس الأجسام [٥٢ب] ومن جنس الأصوات

وقد يجوز أن يتجوّز متجوّز بوصفه بذلك، على معنى «أن العبارة عنه والتلاوة له أصوات مقطّعة وحروف منظّمة». فتسمّى باسم العبارة عنه وإن كان مخالفاً لها، وكذلك إن أراد مرید بوصفه بأنه حرف وحروف. أن الأجسام المصوّرة بصورة الألف واللام والدال دلالة عليه وعلى معناه. فتسميته باسم الكتابة الدالّة عليه، كان ذلك جائزاً إذا اعتقد مع هذا أن كلام الله تعالى القديم، لا يجوز أن يكون من جنس الحجر والمداد والخشب والنحاس والذهب والفضّة. وقد يكون الحروف المكتوبة المصوّرة المؤلّفة من جميع هذه الأمور والأجسام والمعادن، والله سبحانه يتعالى عن أن يكون كلامه جسماً من الأجسام. فإطلاق القول بأن كلام الله سبحانه «حروف» على هذا الوجه، بمثابة إطلاق الأئمة على «أن الله تعالى أربعة أحرف مكتوبة وأنها مخالفة للرحمان الرحيم». لا على معنى أن الله سبحانه الذي هو الصانع القديم من أربعة أشياء مصوّرة، منها طويل ومنها قصير ومنها مدود ومنها منفصل ومنها متّصل. هذا ليس من دين أحد من العقلاء. فإذا قلنا في هذه الحروف المكتوبة «هذا هو الله» وعظّمناها ونزّهناها، فإنما نسّميناها بذلك على معنى أنها دالّة على ذاته وتسميته. وعلى هذا الوجه نقول في الكتابة المصوّرة «هذا كلام الله». نعني به أنه دلالة على كلامه وإن لم يكن منه في شيء

ولو صار جاهل إلى أن يقول «أنا لا أعلم ما يقولونه في الحقيقة والمجاز، وقد قالت الأئمة: إن المكتوب في المصحف هو كلام الله»، فإنما اعتقد أنه كلام الله، وأنه حالّ في المصحف على الحقيقة لموضع الإطلاق لوجب عليه وجوباً حتماً: «أن الأربعة الحروف المكتوبة في المصحف وغيره هي الله الصانع العالم على [الحقيقة] 53، [٥٢] يتعالى عن ذلك لقول الأئمة فيها «هذه الحروف هي الله». فإن أبي ذلك أسقط قوله، وإن مرّ عليه وجب كفره، ووجب له أن يكتب عدّة عشر وأكثر من هذه الحروف، ويقال له: فكّل هذه الحروف هي الله، والله أكثر من عشرة، وأي هذه الحروف معبودك؟ وهل تعبد جميعها أو بعضها؟ ولا تكليف عندنا على من بلغ في الجهل إلى هذا الحدّ، لأنه ليس من دين العقلاء. فبان بما وصفناه أن كلام الله تعالى القديم، ليس بحرف ولا حروف من قبيل الأصوات ولا الأجسام، وأنه إن وصف أحياناً بذلك، فإنما وصف به على سبيل المجاز والاتّساع الذي ذكرناه

فصل

فأما سؤالكم عن أنه هل يصحّ أن يتكلّم بكلام الله عزّ وجلّ غيره أم لا؟

فالجواب عنه أن ذلك لا يصحّ بدليل العقل والسمع جميعاً. فأما ما يدلّ عليه من جهة العقل، فهو أنه لو تكلم

49	كذا.
50	في المخطوطة: ونطقه.
51	الكلمة غير مقروؤ.
52	الكلمة غير مقروؤ.
53	الكلمة غير مقروؤ.

بكلامه غيره لوجب قيام كلامه به وبغيره وكونهما⁵⁴ متكلمين به، لأجل ما قد بيناه من قبل من أنه «لا يصح أن يكون علة الحكم موجودة إلا بذات من له الحكم». فلو تكلم بكلام الله غيره لوجب قيامه بغيره، كما أنه لما كان هو تعالى متكلماً به وجب وجوده بذاته وقيامه به. ولو صح أن يتكلم به غيره لا بأن يوجد بذلك الغير، لصح أن يتكلم هو تعالى به وإن لم يوجد به. ولما اتفق أهل الحق على بطلان ذلك وجب أن لا يتكلم بكلام الله إلا من وجد بذاته. ولأجل هذا الدليل، أحلنا أن يعلم بعلم الله ويريد بإرادته ويقدر بقدرته غيره. لأن ذلك يوجب وجود صفاته هذه بغيره، كما أنها موجودة به حتى تكون⁵⁵ صفة القديم والمحدث. وذلك خروج عن قول الأمة ومقتضى العقل. وقد دللنا في غير كتاب على استحالة وجود صفة في موضعين ومكانين، عرضا كانت أو صفة لقديم، [٥٣ب] ودللنا أيضا بغير وجه على أنه لا يصح أن يوجد بالأجسام من الصفات إلا ما كانت أعراضا محدثة أو أجناسا مخصوصة متماثلة ومتضادة ومختلفة، والله سبحانه يجل عن أن يكون هذا حكم صفاته، لأن الأعراض والأجناس لا يكون إلا محدثة مخلوقة. وكلام الله سبحانه وعلمه وقدرته ليس بمحدث ولا مخلوق. فاستحال لذلك وجود شيء منها بغيره. واستحال لاستحالة ذلك أن يتكلم بكلام الله أو يعلم بعلمه ويقدر بقدرته غيره فأما ما يدل على ذلك من جهة السمع، فإطباق الأمة على أن كلام الله سبحانه كلام له، وأنه هو المتكلم به، وأنه ليس بكلام للخليق ولا هم المتكلمون به، وأنهم لو كانوا هم المتكلمون به لكانوا هم الأمرين به والناهين عنه والمخبرون والمرغوبون والمرهبون والدائون على الأحكام به، كما أنهم هم المتكلمون به. وقائل هذا خارج عن دين الأمة وبغيرها من أهل الملل. فثبت أنه لا يجوز أن يتكلم بكلام الله تعالى غيره

فصل

فأما سؤالكم عنه هل هو القراءة له والعبارة عنه أم لا؟

فالجواب عند كافة الأمة وسائر أهل الحق، أن العبارة عنه والتلاوة له والقراءة له غيره. وأنها من إكساب العباد ومقدوراتهم، وأنها واجبة عليهم في مواضع وندب من أفعالهم في آخر. وأنهم متباينون بقراءة كل حرف عشر حسنات، وأن القراءة والتلاوة يدخلها الحسن والقبح والقوة والضعف والصحة والفساد. فإن كلام الله سبحانه المتلوه المقروء بها لا يدخله لحن ولا فساد، ولا تعتوره القوة والضعف، ولا يوصف بالقبح والفساد. وكل هذه الصفات جارية على القراءة والتلاوة. فوجب بذلك أجمع، أن يكون قراءتنا للقرآن من إكسابنا، وألفاظنا وطاعتنا وعادتنا التي أمرنا بفعلها، وضمن الثواب عليها [٥٤أ] والعقاب على تركها في الصلوات المفروضة. ولولا أنها من مقدورتنا وإكسابنا لم يصح الأمر لنا بها، ولا نهي الجنب والحائض عن فعلها. لأن المأمور لا يؤمر وينهى إلا بما هو من إكسابه ومقدوراته. وقد اتفق النافون لخلق القرآن والقائلون بخلقه من أهل الضلال، على أن كلام الله تعالى عز وجل ليس بكسب للعباد ولا خلق لهم ولا من مقدوراتهم، وأن التلاوة والقراءة له من إكسابهم. وكيف يجوز دخول شبهه على عاقل في تغايرهما؟

ومما يدل على ذلك أيضا إجماع الأمة، على أن حالفا لو حلف بالطلاق أن لا يقرأ القرآن بحرف أبي عمرى، وقراءة بحرف عاصم والكسائي لم يحنث. وإنما لم يلحقه الحنث لتغاير هذه القراءات والأصوات والحروف. وإنه لو حلف بالطلاق أن لا يقرأ «المقروء» الذي يقرأه أبو عمرى، ثم قرأ بكل حرف لطلقت زوجته. وإنما كان كذلك، لأن «المقروء» واحد وإن كانت القراءات مختلفة متغايرة. فبان بذلك ما قلناه. ولأجل هذا أجاز بعض الفقهاء من أهل العراق القراءة بالفارسية وقالوا: إن الصلاة بها مجزية وإنها قراءة على الحقيقة ومثابة القراءة بالألفاظ العربية. أفترى هم اعتقدوا مع ذلك أن كلام الله سبحانه على صنعه كلام الترك والزنج والهند والأبياط. والخوض⁵⁶ هذا جهل ممن ارتكبه وصار إليه. وكل هذا دليل واضح على أن التلاوة والقراءة غير المقروء

54 في المخطوطة: ولكونهما.

55 في المخطوطة: يكون.

56 في المخطوطة: والخوز.

فصل

فأما سؤالكم عن أنه هل يجوز أن نوصف قراءة القرآن العزيز وتلاوته بأنه حكاية له أم لا؟

فالجواب عنه أن ذلك باطل ممتنع. لا يجوز أن يقال في شيء من كلام الخلق على اختلاف لغاتهم وأبنية كلامهم⁵⁷ «إنه حكاية لكلام الله عزَّ وجلَّ»، وإن صحَّ أن يقال [٥٤ب] في بعضه «إنه تلاوة وعبرة عنه». والفصل بين الأمرين أن وصف الحكاية بأنه «حكاية للشيء» يفيد أنه مثل له وشبهه أو مقارب له. ولذلك يقال «حكيت ركة فلان، وجلسته، وعمته، ومشيته»، و«حكيت خطه» و«حكيت لفظه»، إذا أوردت مثل الذي كان من زيِّه أو ما يقاربه في الشبه. وقد دللنا فيما سلف، على أنه لا شبه بين كلام الله عزَّ وجلَّ وكلام خلقه. فلم يصحَّ لذلك أن يكون كلام الخلق حكاية له. ووصفه بأنه تلاوة وقراءة له وعبرة عنه لا يفيد شبه العبارة بالمعبر عنه والتلاوة للمتلو والقراءة للمقروء. ويدلُّ على ذلك أن التراجمة والمعبرين يعبرون عن اللفظ العربيِّ بالفارسيِّ وعن العبرانيَّة بالسريانيَّة إذ أتو معناه، وإن لم يكن بين الأعجميِّ والعربيِّ من الكلام شبه ولا مناسبة. ولذلك يقال في الجماعة المتكلمين باللغات المختلفة «قد قرأوا كلام فلان وكتاب فلان». يعنون بذلك أنهم عبروا عن معناه ولو كانت العبارة عنه بلغات مختلفة. ولا يصحَّ عند أحد من أهل اللغة أن يقول القائل «قد حكيت الجماعة كلام زيد للعربيِّ» أو «عبروا عنه باللغات المختلفة». فثبت بهذه الجملة أنه لا يجب أن يكون التلاوة والقراءة والعبارة مثل المعبر المتلوِّ المقروء، وأنه يجب أن يكون الحكاية مثل المحكيِّ أو مقاربة له في الشبه، فافتقر الأمران

فصل

فأما سؤالكم عن أنه هل يجوز أن يقال «إن أحداً يَلْفِظُ بكلام الله عزَّ وجلَّ» و«إن تَلْفِظُ بالقرآن مخلوق أو

غير مخلوق»؟

فالجواب عنه أنه لا يجوز أن يقال «إن أحداً يَلْفِظُ بكلام الله عزَّ وجلَّ» أو «إن لفظه بكلام الله تعالى مخلوق أو غير مخلوق». لأن لفظ الشيء مخالف لمعنى اللفظ بالشيء. فلفظ الشيء، رميه وأطراحه. من قولهم «لَفِظْتُ اللقمة والطعام [٥٥] من في» و«لَفِظَ البحر ما فيه» إذا ألقى ما فيه وطرحه. ولا يجوز على كلام الله تعالى «الرمي والأطراح». ولا يجوز أيضاً أن يقال «أنا أَلْفِظُ بكلام الله» لأن معنى ذلك، إنني أتكلَّم بكلام الله تعالى. لأنه لا فرق بين قولهم «تكلَّم زيد بكلمة الإيمان والكفر» وبين قولهم «لَفِظُ وتَلَفِظُ بكلمة الإيمان والكفر ونطق وتفوه بهما». وكلُّ ذلك يعود إلى معنى «التكلَّم بهما». وقد بيَّنا فيما سلف أنه لا يصحَّ أن يتكلَّم بكلام الله تعالى غيره، كما لا يصحُّ أن يعلم بعلم الله ويقدر بقدرته غيره. فاستحال لذلك التلَفِظُ بكلام الله عزَّ وجلَّ. وإذا استحال ذلك، استحال أن يقال «إن تَلْفِظُ ولفظي به مخلوق أو غير مخلوق». لأنه إخبار عن أن المحال الذي ليس بشيء مخلوق أو غير مخلوق. وهذا جهل ممن صار إليه

ولهذا قال أهل السنة وعلما أصحاب الحديث «إن من قال لفظي بالقرآن مخلوق، فإنه ضالٌّ مبتدع». لأنه نسب إلى خلق الله المحال الذي ليس بشيء ولا يصحُّ كونه. ولهذا قال أحمد بن حنبل رضي الله عنه، وقد سئل عن من قال «لفظي بالقرآن مخلوق»، «هذا جهميٌّ»، ومن قال فيه «غير مخلوق»، «هذا قدرِّي». وهذا يدرك على أنه رضي الله عنه كان عارفاً بهذا العلم ومطلعا به، لأجل أنه اعتقد أن من قال «لفظي بالقرآن مخلوق»، فقد قال إنه تَلَفِظُ بالقرآن وتكلَّم بكلام الله. ولا يتكلَّم المخلوق إلا بمخلوق مثله في الخلق والحدوث. ولا يصحُّ أن يتكلَّم المخلوق بكلام قديم ليس بمخلوق. فكان القائل بهذا عنده، جهميًّا قائلًا بخلق القرآن. وأن من قال «لفظي بالقرآن غير مخلوق» فقد قال إن تَلَفِظُ وتعبري عن القرآن وتلاوتي وقرايتي له التي هي من فعلي وكسبي غير مخلوق. وقائل هذا قدرِّي ناف لخلق أعمال العباد. وبذلك سموا «قدرية»، وجعلوا مجوس هذه الأمة. وكلام أحمد [٥٥ب] رضي الله عنه هذا من دقيق الكلام في العلم، وأدلُّ الأمور على أنه قائل فيه بالحقِّ

وقد بئنا في جواب ما سألتهم عنه قولاً بليغاً كافياً. نسأل الله عزَّ وجلَّ عموم النفع به والتوفيق لصوابه بمنه وفضله وجوده وكرمه. والحمد لله ربَّ العالمين، وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم تسليماً لشيء إلى يوم الدين. وحسبنا الله ونعم الوكيل

III. SUÂLÂTÜ EHLİ'R-RE'Y ANİ'L-KELÂM Fİ'L-KUR'ÂNİ'L-AZİZ ADLI RİSÂLENİN TERCÜMESİ

[50b] Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

Güvenim O'nadır

Kur'ân-ı Azîzdeki Kelâm Hakkında Ehl-i Re'yin Soruları

–Allah ulviyyetini daim kılsın– el-Kadî el-Celîl Ebû Bekir b. et-Tayyib'in imlâsı. –Allah izzetini daim eylesin– dedi ki:

–Allah başarılarınızı hayreylesin, ilim sahibi kılarak ve doğruya eriştirerek size ihsan eylesin– ihtilafli konularda görüş istediniz ve şöyle dediniz: Bize azîz ve celîl olan Allah'ın kelâmı hakkında bilgi ver, kelâmullah O'nun zatî sıfatlarından mıdır, yoksa fiilî sıfatlarından mıdır? Kelâmullah O'nun zatında mı bulunur, yoksa zatı dışında mı? Kelâmullah yaratılmışların kelâmı ve sonradan olanların sesleri cinsinden midir, yoksa yaratılmışların kelâmına ve sonradan meydana gelen cinsten diğer şeylere muhalif midir? Kelâmullah kulaklarla idrak edilebilir mi ve nefsî kelâm işitilebilir mi, işitilemez mi? Kelâm-ı nefsîde harfler var mıdır, yok mudur? Tıpkı kendisinin onunla konuşması gibi Allah Teâlâ'dan başkası da kelâmullahla konuşabilir mi, konuşamaz mı? Kelâmullah, kudretimizle elde edilen ve yapmak suretiyle ibadet ettiğimiz, okumamızın ve ifademizin aynısı mıdır, yoksa okumanın dışında bir şey midir? “Onu okumamız, hikâye etmektir” denilmesi caiz midir, değil midir? “Biz Kur'ân'ı telaffuz ediyoruz” denilmesi caiz midir, değil midir?

[Fasıl]

[Kelâmullah hakkındaki sorunuz: Kelâmullah O'nun zatî sıfatlarından mıdır, yoksa fiilî sıfatlarından mıdır?]

Bunun cevabı şudur ki –doğruda muvaffak kılan ancak Allah'tır– azîz ve celîl olan Allah'ın kelâmı O'nun zatî sıfatlarındandır, sonradan ortaya çıkmış ve yaratılmış değildir, aksine Allah ezelden ebede onunla mütekellimdir. Kelâmullahın herhangi bir durumda O'nun zatından ayrılması caiz değildir. Çünkü kelâmullah bazı durumlarda yok olsa ve O'ndan ayrılrsa, bu takdirde Allah hayat sahibi olmakla birlikte mütekellim olmak-

tan çıkardı. Hâlbuki O'nun kelâm sıfatının hakikati, kelâmının yokluğunda veya ondan ayrıldığında dilsizlik, sükût ve kelâma aykırı düşen bir âfetle nitelenmesinin gerekmesidir. Tıpkı diri olmakla birlikte ilim ve kudretten yoksun olması durumunda; acizlik, cehalet, yenilgi ve gaflet türünden, ilim ve kudretin zıddına şeylerle nitelenmesinin gerekmesi gibi ki Allah bütün bunlardan yücedir. [51a] Biz bu konudaki görüşü, bakan kişinin kolaylıkla istifade edeceği bir başka kitapta şerh etmiştik, öyle ki şerhimiz Mutezile, Havâric ve Neccâriyye'nin bütün şüphelerini geçersiz kılmıştır.

Fasıl

Kelâmullah hakkındaki şu sorunuza gelince: Kelâmullah Allah'ın zatında mı bulunur, başkasının zatında mı?

Bütün Ehl-i hakkın bu konudaki görüşüne göre kelâmullah O'na hastır ve O'nun zatında bulunur. Mushaflarda yazılmış, zihinlerde ezberlenmiş ve dillerde okunmuş olsa bile O'nun zatından ayrılması ve zatının dışında bulunması geçerli değildir. Çünkü eğer yüce Allah'ın kelâmı, Mutezile'nin ve Kur'ân'ın mahlûk olduğunu iddia eden sapkınların dediği gibi başkasında bulunsaydı ve ağaçta, cansız bir nesnede ve bu ikisi dışında bir cisimde yaratılmış olsaydı Allah'ın onunla mütekellim olması, ağacın ise Allah'ın kendisinde yarattığı kelâm ile mütekellim olması ve "Şüphe yok ki ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilah yoktur. O halde bana ibadet et."⁵⁸ demesi gerekirdi. Hâlbuki bu, bütün Müslümanlar nazarında küfürdür ve dinden çıkmaktır. Biz başka bir kitapta belirtmiştik ki âlim, kadir ve mürîdin, başkasının zatında değil kendi zatında bulunan bir ilim, kudret ve iradeyle âlim, kadir ve mürîd olması gibi mütekellim de zatında bulunan bir kelâm ile mütekellim olur. Her illet, mevsuf için, aynı hükmü taşımayandan kendisiyle ayrıldığı bir hüküm gerektirir. Varlığının, mevsufun zatına bağlı olması, illetin gereklerindedir. Öyleyse ilminde, kudretinde ve iradesinde olduğu gibi yüce Allah'ın kelâmının da başka zatlarda değil kendi zatında bulunması gerekir.

Fasıl

Kelâmullah hakkındaki şu sorunuza gelince: Kelâmullah yaratılmışların kelâmı cinsinden midir, yoksa ondan farklı mıdır?

Cevabı: Bütün [Ehl-i] hakka ve halku'l-Kur'ân'ı nefyedenlere göre

58 "Şüphe yok ki ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilah yoktur. O halde bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl." (Tâhâ 20/14).

Allah'ın kelâmı kadîm olması, muhdes ve mahlûk olmaması dolayısıyla mahlûkatın kelâmına, sonradan meydana gelenlerin özelliklerine, bağır-
ran, haykıran ve konuşanların seslerine ve de sonradan meydana gelen
türden diğer şeylere muhaliftir. [51b] Ümmetin ve bütün akıl sahiplerinin
ittifakıyla kadîmin mahlûkatla aynı cinsten olması ve sonradan meydana
gelenlere benzemesi muhalidir. Çünkü kadîm kelâm hadis kelâma benzese
ve onunla aynı cinsten olsaydı, kadîm kelâmın muhdese benzemesi se-
bebiyle muhdes olması, muhdes kelâmın da kadîme benzemesi sebebiyle
kadîm olması gerekirdi. İki "mütecânis" ve "mütemâsil" şeyin manası, bi-
rinin diğerinin yerini tutması, onun yerine geçmesi ve biri için caiz ola-
nın diğeri için de caiz olması olunca, kadîm olanın kelâmının, mahlûkatın
kelâmına muhalif olduğu ortaya çıkmış olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle
buyurmuştur: "De ki: Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'ân'ın bir ben-
zerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine
onun benzerini getiremezler."⁵⁹ Kâfirlerden inatla karşı çıkan ve muhale-
fet edenlere meydan okuyarak şöyle buyurmuştur: "Haydin onun benzeri
bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah'tan başka şahitle-
rinizi çağırın (ve bunu ispat edin)."⁶⁰ Yine Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:
"Siz de onun gibi uydurma on sûre getirin."⁶¹ Allah Teâlâ "Bu, ancak insan
sözüdür."⁶² şeklindeki sözlerini inkâr ve reddederek buyurmuştur. Böyle-
ce daha önce takdim ettiğimiz aklî deliller ve açıkladığımız naklî deliller
yoluyla Allah'ın kelâmının, farklı olması dolayısıyla, diğer sonradan mey-
dana gelenlere ve mahlûkatın kelâmı cinsinden şeylere muhalif olması
zorunlu olmuştur.

Fasıl

Kelâmullah hakkındaki şu sorunuza gelince: Kelâmullah kulaklarla idrak edilip işitilebilir mi, işitilemez mi?

Cevabı: Halku'l-Kur'ân'ı nefyeden Ehl-i hak nezdinde kelâmullah kulaklarla idrak edilip işitilir ve manası işitme anında zihinlerle anlaşılır.

59 el-İsrâ 17/88.

60 "Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'ân) hakkında şüphede iseniz, hay-
din onun benzeri bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah'tan başka
şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin)." (el-Bakara 2/23).

61 "Yoksa 'onu (Kur'ân'ı) uydurdu' mu diyorlar? De ki: 'Eğer doğru söyleyenler iseniz,
haydi Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini de yardıma çağırıp, siz de onun gibi uy-
durma on sûre getirin.'" (Hûd 11/13).

62 el-Müddessir 74/25.

Muhammed ve Musa (as)'da –Muhammed (sav)'le miraç gecesinde bizzat konuştuğu zaman ve Musa'ya Sînâ Dağı'nda vasıtasız ve tercümansız hitap ettiği zaman– olduğu gibi Allah'ın nefsî hitabını yönelttiği kişi, onu bir ifade ve okuma olmaksızın Allah'tan işitmiştir. Yüce Allah'ın nefsî hitabını yönelttiği varlıkların durumu hep böyledir.⁶³ ...

[Fasıl]

[Kelâmullah hakkındaki şu sorunuza gelince: Nefsî kelâmda harfler var mıdır, yok mudur?]

[Cevabı:] ... [52a] [Mahlûkatın kelâmında seslerin ve harflerin bazıları] bazısından önce, bazıları bazısından sonradır ve bu kelâmda ikinci ses ve harf ancak birincinin yokluğunda bulunur. Yüce Allah'ın kelâmının ise yokluğu geçerli değildir. Bu, ilim ehlinden bir cemaate göre böyledir. Dilcilerden ve diğerlerinden bu konuda söz hakkında sahip olanlar, ses ve harflerin harf ve harfler olarak isimlendirilmesinin “mecaz ve ittisâ”⁶⁴ üzere olduğunda ve yazılmış şekil verilmiş harflerin manasının, işitilen bu seslere delâleten konulduğunda ittifak etmişlerdir. Böylece sesler, dilcilerin, bir şeyi ona delâlet eden şeyin ismiyle ve o şeyle ilgili bir isimle bağlantı kurarak isimlendirmeye cevaz vermedeki usulleri üzere kendilerine delâlet eden bir isimle isimlendirilmişlerdir. Ancak harf aslında, bir cismin tarafı ve ucudur. Vav ve elif, cismin bir tarafına teşbihen “harf” olarak isimlendirilir. Harf bazen kelime manasında da kullanılır ve [bir sözü söylemede] erken davranıp bir grup insanı ilk geçene “Bu harf filanca-nındır”, “Bu harf, filancanın kelimindedir” ve “Konuşmasında ve şiirinde doğru olmayan bir harf irad etti” denir. Bununla vav ve dal gibi bir harfi değil, tam bir kelimeyi kastederler. Dileyen bir kişi Allah'ın kelâmını, anlamlar ifade eden tam bir kelâm olan harf olarak isimlendirmek istese bu doğrudur, ancak şekil verilmiş cisim ya da sınır ve cisim olan harf olarak isimlendirmek istese bu yanlıştır ve kelâmullahı kadîm olmaktan çıkar-maktır. Harfler olarak isimlendirilen sesler ancak âlet ve organlara sahip cisimlerde, yerleşik âdete göre de uzuvlara sahip cisimlerde bulunur. Arap dili mütehasısları dediler ki mim, ta, ve ha gibi dudak, damak ve boğaz harfleri, bu tür harflerdendir. Bununla her bir harfin mahrecine ve mahalline nispetini kastederler. Kimin dudağı kopsa ondan mim'in telaf-

63 Yazma metin, buradan [52a]'ya kadar yaklaşık bir varak eksiktir.

64 ittisâ: Erken dönemde “mecaz” anlamında kullanılan bir terim. (bkz. İsmail Durmuş, “Mecaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII, 219.)

fuzu gelmez. Bu harflerin her birinin mahrecinin bozulması konusundaki söz de bunun gibidir. Allah Teâlâ ise organlardan ve âletlerden yücedir. Bu durumda Allah'ın kelâmının, cisimler ve sesler cinsinden olması manasında, hakikî anlamda harfler olması imkânsızdır.

[52b] Cevaz verenin, kelâmullahı, “onu ifade etmek ve tilavet etmek kesilmiş sesler ve derlenmiş harflerdir” manasında, harfler olarak vasfetmeye cevaz vermesi caizdir. Aslında kelâmullah ifadeden farklı olmasına rağmen, bu nedenle kelâmullahın ifadesi olarak isimlendirildi. Dileyen bir kişi kelâmullahı harf ve harfler olarak vasfetmeyi istediğinde de durum böyledir. Elif, lam ve dal şeklinde çizilmiş cisimler, kelâmullaha ve onun manasına bir delâlettir. Öyleyse kelâmullahın kendisine delâlet eden yazının ismiyle isimlendirilmesi, Allah'ın kadîm kelâmının mürekkep, kandil yağı, tahta, bakır, altın ve gümüş cinsinden olmasının mümkün olmadığına inanıldığında caizdir. Yazılmış, çizilmiş, telif edilmiş harfler, bütün bu durumlar, cisimler ve madenler türünden olur. Yüce Allah'ın kelâmı ise herhangi bir cisim türünden olmaktan uzaktır. Yüce Allah'ın kelâmına bu minvalde “harfler” denilmesi, ümmetin “Yüce Allah yazılmış dört harftir ve bu harfler rahmandan rahimden farklıdır” demesi gibidir. Yaratıcı ve kadîm olan yüce Allah, içlerinde uzun, kısa, uzatmalar, ayrı ve bitişik harfler olan şekil verilmiş bu dört şey cinsindedir, manasında değil. Hiçbir akıl sahibinin inancı bu değildir. Yazılmış bu harfler hakkında “Bu Allah'tır” dediğimizde, onları tazim edip onları tenzih ettiğimizde, bu harfleri O'nun zatına ve isimlendirmesine işaret etme manasında bu şekilde isimlendirmiş oluruz. Yazılmış şekil verilmiş şey hakkında da bu minvalde “Bu kelâmullahtır” deriz. Bununla, yazıda kelâmullahtan hiçbir şey olmasa da, yazının Allah'ın kelâmına delâlet eden şey olmasını kastederiz.

Cahilin biri “Ben hakikat ve mecaz hakkında söylediklerini bilmiyorum, ümmet ‘Mushafta yazılı olan kelâmullahtır’ demiştir” diyecek olsa, yazılı şeyin kelâmullah olduğuna ve hamlolunan yer sebebiyle mushafa hakikî olarak hulûl ettiğine itikad etse, kendisi için zorunlu olarak “Mushafta ve mushaf dışında yazılı olan dört harf, hakikaten yaratıcı âlim olan Allah'tır” hükmü gerekir ki [53a] Allah bundan, ümmetin “Bu harfler Allah'tır” şeklindeki harflerle ilgili görüşünden dolayı yücedir. Bu kimse bunu reddetse fikri iptal olur, bu düşünceye devam etse küfrü vacip olur. Ona, bu harflerden on defa ve daha fazla yazmak düşer. Sonra ona denir ki: Bu harflerin hepsi Allah'tır ve Allah ondan çoktur, öyleyse bu harflerin hangisi senin ilahındır? Sen bunların tamamına mı, yoksa bir kısmına

mı tapıyorsun? Bize göre cehalette bu noktaya ulaşan kişiye teklif yoktur, çünkü o akıl sahiplerinin dininden değildir. Bu açıkladıklarımızdan ortaya çıkmıştır ki yüce Allah'ın kadîm kelâmı, sesler ve cisimler sınıfından bir harf veya harfler değildir. Bazen bu şekilde nitelense de zikrettiğimiz mecaz ve ittisâ'î tarikine göre böyle nitelenir.

Fasıl

Kelâmullah hakkındaki şu sorunuza gelince: Azîz ve celîl olan Allah'ın kelâmıyla başkasının konuşması geçerli midir, değil midir?

Cevabı: Bu hem aklî hem de naklî delille geçerli değildir. Aklî yönden buna delâlet eden şey şudur: Daha önce "Hükümün illeti ancak hüküm sahibinin zatında bulunur" şeklinde beyan ettiğimiz şey dolayısıyla, eğer Allah'ın kelâmıyla başkası konuşsaydı, O'nun kelâmının hem kendisinde hem de başkasında olması ve her ikisinin de bu kelâmı mütekellim olması gerekirdi. Kelâmullahla Allah konuştuğunda bu kelâmın O'nun zatında bulunması ve O'nunla kaim olmasının gerekmesi gibi, Allah'ın kelâmıyla başkası konuşsaydı kelâmullahın başkasıyla kaim olması gerekirdi. Kelâmullahla başkasının konuşması, kelâmın onda bulunmamasıyla geçerli olsaydı, Allah Teâlâ'nın da kendisinde bulunmayan bir kelâmı konuşması geçerli olurdu. Ehl-i hak bunun yanlışlığında ittifak edince, Allah'ın kelâmıyla, zatında bulunan dışında kimsenin konuşamaması zorunlu olur. Bu delil dolayısıyla başkasının Allah'ın ilmiyle bilmesini, iradesiyle dilemesini ve kudretiyle güç yetirmesini de ortadan kaldırmış olduk. Çünkü bu, Allah'ın bu sıfatlarının kendisinde bulunması gibi başkasında da bulunmasını gerektirir, hatta sıfatlar hem kadîm hem muhdes olurlar. Bu ise ümmetin görüşünden ve aklın gereğinden çıkmaktır. Biz başka bir kitapta kadîme ait olan bir sıfatın, ister araz ister sıfat olsun, iki yerde ve iki mekânda bulunmasının imkânsız olduğunu göstermiştik. [53b] Biz başka bir açıdan yine gösterdik ki cisimlerdeki sıfatlar, ancak muhdes arazlar ya da mahsus aynı, zıt ve muhtelif cinsler olarak bulunur. Allah Teâlâ sıfatlarının hükümünün böyle olmasından yücedir, çünkü arazlar ve cinsler ancak muhdes ve mahlûk olurlar. Yüce Allah'ın kelâmı, ilmi ve kudreti ise muhdes ve mahlûk değildir. Bu sebeple sıfatlarından bir şeyin, başkasında bulunması muhaldir. Bunun muhal olması dolayısıyla Allah'ın kelâmıyla başkasının konuşması veya ilmiyle başkasının bilmesi ve kudretiyle başkasının güç yetirmesi de muhaldir.

Naklî açıdan buna delâlet eden şey ise ümmetin şu konularda ittifak etmesidir: Yüce Allah'ın kelâmı ona ait bir kelâmdır, Allah onunla mütekellimdir, kelâmullah yaratılmışların kelâmı olmadığı gibi yaratılmışlar da onunla mütekellim değildir, eğer yaratılmışlar onunla mütekellim olsalardı, onunla konuştukları gibi onunla emreder, onunla nehyeder, onunla haber verir, teşvik eder, korkutur ve hükümlere onunla delalet ederlerdi. Bunu benimseyen, ümmetin ve diğer ehl-i edyânın dininden çıkmış olur. Böylelikle başkasının, yüce Allah'ın kelâmıyla konuşmasının caiz olmadığı sabit olmuştur.

Fasıl

Kelâmullah hakkındaki şu sorunuza gelince: Kelâmullah, onu okumak ve ifade etmek midir, değil midir?

Cevabı: Ümmetin tamamına ve diğer Ehl-i hakka göre onu ifade etmek, tilavet etmek ve okumak, kelâmullahın gayridir. Bunlar kulların kazanç ve yeteneklerindedir ve de bunlar bazı yerlerde kullara farz diğer bazı fiillerinde ise mendubdur. Kullar her bir harfi okumakla on sevap alırlar, ayrıca kıraat ve tilavete iyilik, kötülük, kuvvet, zayıflık, doğruluk ve yanlışlık dahil olur. Kıraat ve tilavetle okunan ve tilavet edilen yüce Allah'ın kelâmına ise hata ve bozukluk dahil olmaz, kuvvet ve zayıflık etki etmez, bu kelâm kötülük ve yanlışlıkla da vasıflanmaz. Bu vasıfların hepsi kıraat ve tilavet için geçerlidir. Bütün bunlardan şu gerekir ki bizim Kur'ân'ı kıraatimiz; yapmakla emrolduğumuz, kendileri için sevap olan, farz namazlarda terkleri durumunda ise ceza bulunan lafızlarımız; itaatlerimiz ve âdetlerimiz, bizim kazancımızdandır. [54a] Eğer kıraat ve tilavet bizim kabiliyetlerimizden ve kazancımızdan olmasaydı, bunların bize emredilmesi, cünüp ve hayızlının ise bunları yapmaktan nehyedilmesi doğru olmazdı. Çünkü emredilene, ancak kesbedebileceği ve güç yetirebileceği şeyler emredilir ve yasaklanır. Halku'l-Kur'ân'ı reddedenler ve dalâlet ehlinden Kur'ân'ın yaratıldığını savunanlar, yüce Allah'ın kelâmının kulların kesbi, yaratması ve güç yetirebileceği şeylerden olmadığı, onun tilavetinin ve kıraatinin ise kulların kesbinden olduğunda ittifak etmişlerdir. Akıl sahibi bir kimseye, ikisinin farklılığı konusunda dalâlet ehlinin şüphelerinin arız olması nasıl mümkün olur?

Buna delâlet eden şeylerden biri de ümmetin şu konudaki icmâdır: Yemin eden bir kimse, Kur'ân'ı Ebû Amr'ın harfi ile okumamaya dair

talaka yemin etse, Âsım ve Kisâf'nin harfi ile okumakla yemin bozulmaz. Bu kıraatlerin, seslerin ve harflerin değişmesiyle yeminini bozmuş olmaz. Ancak Ebû Amr'ın kıraat ettiği "okunan şey"i okumamaya dair talaka yemin etse, sonra her bir harfi okusa, zevcesi boş olur. Bu böyledir, çünkü kıraatler muhtelif ve farklı olsa da "okunan şey" tektir. Böylece dediğimiz şey açıklık kazanmış oldu. Bundan dolayı Ehl-i Irak'tan bazı fakihler Farsça kıraate cevaz verdiler; onunla namaz kılmanın caiz olduğunu, onun da hakikî bir kıraat olduğunu ve Arapça lafızlarla kıraat gibi olduğunu söylediler. Görmez misin ki onlar bununla birlikte yüce Allah'ın kelâmının, yapılışına göre Türklerin, Zenclerin, Hintlilerin ve Nabatların kelâmı olduğuna inanıyorlar. Bu düşünceye dalmak ise onu irtikab eden ve kabul eden kişi için bir cehalettir. İşte bunların hepsi tilavetin ve kıraatin, "okunan"dan başka bir şey olduğuna açık bir delildir.

Fasıl

Kelâmullah hakkındaki şu sorunuza gelince: Azîz Kur'ân'ı kıraati-mizi ve onu tilavet etmeyi, kelâmullahın hikâyesi olarak vasfetmemiz caiz midir, değil midir?

Cevabı: Bu yanlıştır, imkânsızdır. Dilleri ve kelâmalarının yapıları farklı iken yaratılmışların kelâmından olan bir şey hakkında –bazısı için "kelamullahın tilaveti ve ifadesidir" demek doğru olsa da– "bu azîz ve celîl olan Allah'ın kelâmının bir hikâyesidir" demek caiz değildir. [54b] İki durum arasındaki fark şudur ki hikâyeyi "bir şeyin hikâyesidir" diye vasfetmek; hikâyenin, hikâye edilen şeyin aynısı ve benzeri olması veya ona yakın olması anlamına gelir. Bundan dolayı dış görünüşünün aynısını veya benzerlikte ona yakın olan şeyi aktardığında "Filancanın binişini, oturuşunu, sinişini, yürüyüşünü hikâye ettim", "Yazısını hikâye ettim" ve "Lafzını hikâye ettim" denir. Biz daha önce yüce Allah'ın kelâmı ile mahlûkatının kelâmı arasında bir benzerlik olmadığını belirtmiştik. Bu nedenle yaratılmışların kelâmının, kelâmullahın hikâyesi olması geçerli değildir. Onu kelâmullahın tilaveti, kıraati ve ifadesi olarak nitelemek; ifadenin ifade edilen şeyle, tilavetin tilavet edilen şeyle ve okumanın okunan şeyle benzer olması anlamına gelmez. Tercüme edenlerin ve ifade edenlerin –yabancı bir dille Arapça arasında konuşma açısından bir benzerlik ve uyum olmamasına rağmen– manasını getirdikleri için Arapça bir lafzı Farsça ve İbranice bir lafzı Süryanice ifade etmeleri de buna delâlet eder. Bu sebeple farklı dilleri konuşanların topluluğunda "Filanın kelâmını

ve filanın kitabını okudular” denir. Bununla –ibaresi farklı dillerde olsa da– manasını ifade ettiklerini kastederler. Hiçbir dilciye göre bir kimse- nin “Bir grup, Zeyd’in kelâmını Arapça’ya hikâye etti” veya “farklı dillerde ifade etti” demesi doğru değildir. Bu cümle ile tilavetin, okumanın ve ifa- denin; ifade edilen, tilavet edilen ve okunan şeyin aynı olması gerekme- diği, hikâyenin ise hikâye edilen şeyin aynı veya onun bir benzeri olması gerektiği sabit olmuş, böylelikle iki durum birbirinden ayrılmıştır.

Fasıl

Kelâmullah hakkındaki şu sorunuza gelince: “Bir kimse azîz ve celîl olan Allah’ın kelâmını telâffuz ediyor” ve “Benim Kur’ân’ı telâffuz edişim mahlûktur veya gayr-ı mahlûktur” denilmesi caiz midir?

Cevabı: “Bir kimse azîz ve celîl olan Allah’ın kelâmını telâffuz edi- yor” veya “Yüce Allah’ın kelâmını telâffuz etmesi mahlûktur veya gayr-ı mahlûktur” denilmesi caiz değildir. Çünkü “lafzu’ş-şey”in manası “lafzu bi’ş-şey”in manasından farklıdır. “Lafzu’ş-şey”, bir şeyi atmak ve bir şeyi savurmak demektir. “Ağzımdan lokmayı ve yemeği attım (lafaztu)” [55a] ve içindekileri attığı ve savurup fırlattığı zaman “Deniz içindekileri attı (lafaza)”, onların sözlerindedir. Yüce Allah’ın kelâmı hakkında “atmak ve savurmak (er-ramyu ve’l-etrah)” caiz değildir. Aynı şekilde “Ben Allah’ın kelâmını telâffuz ediyorum (elfazu bi)” denilmesi de caiz değildir, çünkü bunun manası, ben yüce Allah’ın kelâmıyla konuşuyorum (etekellemu bi), demektir. Zira “Zeyd iman ve küfür kelimesini söyledi (tekelleme bi)” şek- lindeki sözleri ile “iman ve küfür kelimesini telâffuz etti (lafaza bi), ifade etti (telaffaza bi), dedi (nataka bi) ve konuştu (tefevvehe bi)” şeklinde- ki sözleri arasında bir fark yoktur. Bunların hepsi bu ikisini “söylemek (et-tekellüm bi)” anlamına gelir. Biz daha önce başkasının Allah’ın ilmiyle bilmesinin ve kudretiyle güç yetirmesinin geçersiz olması gibi başkasının yüce Allah’ın kelâmıyla konuşmasının da geçersiz olduğunu beyan etmiş- tik. Bundan dolayı azîz ve celîl olan Allah’ın kelâmını telâffuz etmek im- kânsızdır. Bu imkânsız olunca “Benim onu telâffuz edişim ve söyleyişim mahlûktur veya gayr-ı mahlûktur” denilmesi de imkânsızdır. Çünkü bu, mahlûk veya gayr-ı mahlûk bir şey olmayan muhal hakkında haber ver- mektir. Bu ise bu görüşe sahip olan bir kimse için bir cehalettir.

Bu sebeple Ehl-i sünnet ve ashab-ı hadîs âlimleri “Kur’ân’ı telaffuz edişim mahlûktur diyen kişi sapkındır, bidatçidir” demiştirler. Çünkü o,

Allah'ın mahlûkatına, olmayan ve olması mümkün olmayan muhali nispet etmiştir. Bundan dolayı Ahmed b. Hanbel (ra.) "Benim Kur'ân'ı telâffuz edişim mahlûktur" diyen hakkında sorulduğunda "Bu Cehmî'dir", bu konuda "Gayr-ı mahlûktur" diyen hakkında sorulduğunda "Bu Kaderî'dir" demiştir. Buradan anlaşılacaktır ki o (ra.), bu ilmi biliyordu ve ona muttali idi, çünkü o "Kur'ân'ı söyleyişim mahlûktur" diyenin, Kur'ân'ı telâffuz ettiğini ve Allah'ın kelâmı ile konuştuğunu söylediğine inanıyordu. Yaratılmış ise ancak yaratılmışlıkta ve sonradan meydana gelmede kendisi gibi mahlûk olan bir şeyle konuşur. Mahlûk olanın, mahlûk olmayan kadîm bir kelâmı konuşması geçerli değildir. Bize ve ona göre bunu iddia eden, Kur'ân'ın mahlûk olduğunu savunan bir Cehmî'dir. "Benim Kur'ân'ı söyleyişim gayr-ı mahlûktur" diyen ise benim fiilim ve kesbim olan Kur'ân'ı telâffuz edişim ve ifade edişim, onu tilavetim ve kıraatim gayr-ı mahlûktur, demiş olur. Bunu söyleyen kimse, kulların amellerinin yaratılmış olduğunu reddeden bir Kaderî'dir. Bundan dolayı "Kaderî" diye isimlendirilir ve bu ümmetin Mecusîsi kabul edilir. Bu konuda Ahmed'in (ra.) sözü [55b] ilmî noktada en isabetli olandır ve bu hususlar onun bu konuda hakka kail olduğunun en iyi ispatıdır.

Böylece sorduğunuz şeylerin cevabını açık ve kifayetli bir sözle açıklamış olduk. Bununla azîz ve celîl olan Allah'tan bütün hayırları; lütfuyla, fazlıyla, cömertliği ve keremiyle doğru olana erişirmesini dileriz. Âlemlerin rabbine hamd, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına din gününe kadar sürecek bir teslimiyetle salât ve selâm olsun. Allah bize yeter, O ne güzel vekildir.

Kaynakça

Bağdatlı İsmail Paşa, Bâbânzâde, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâî'l-Müelîfîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, (İstanbul: byy., 1951).

Bâkîllânî, Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib, *el-İnsâffîmâ Yecibü İtikadühü ve lâ Yecüzü'l-Cehlü bihî*, tah. Muhammed Zahid b. el-Hasan el-Kevserî, (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2010).

Bâkîllânî, Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib, *et-Takrîb ve'l-İrşâd: es-Sağîr*, tah. Abdülhamid b. Ali Ebû Zenid, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998).

Bâkîllânî, Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib, *Temhîdü'l-Evâil ve Telhî-*

sü'd-Delâil, tah. İmadüddin Ahmed Haydar, (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1987).

Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen litteratur*, (Leiden: E. J. Brill, 1943).

Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen litteratur: erster supplementband*, (Leiden: E. J. Brill, 1937).

Durmuş, İsmail, "Mecaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII, 217-220.

Eş'arî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *el-İbâne an Usûlü'd-Diyâne*, tah. Abbas Sabbağ, (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1994).

Gölcük, Şerafeddin, "Bâkılânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, IV, 531-535.

Güneş, Kamil, *İslâmî Düşüncenin Şekillenişinde Akıl ve Nass -Bâkılânî ve Kâdî Abdulcebbar'da Kelâmullah Meselesi Örneği-*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003).

Hatîb el-Bağdâdî, Ebü Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Târîhu Bağdâd*, tah. Beşşar Avvad Maruf, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002).

İbn Asakir, Ebü'l-Kasım Ali b. Hasan b. Hibetullah, *Tebyînü Kezîbi'l-Müfterî fîmâ Nüsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1404).

İbn Fûrek, Ebü Bekir Muhammed b. Hasan, *Mücerred Makalâti's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, tah. Daniel Gimaret, (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1987).

İbn Hallikan, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Ve-feyâtü'l-Ayân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, tah. İhsan Abbas, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1971).

İzmirli İsmail Hakkı, "Ebü Bekir Bâkılânî", *Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, 2/5-6 (1927), s. 137-172.

Kadı İyaz, Ebü'l-Fazl İyaz b. Musa el-Yahsubî, *Tertîbü'l-Medârik ve Takrîbü'l-Mesâlik li Ma'rifeti A'lâmi Mezhebi'l-Mâlik*, tah. Muhammed b. Tavit et-Tancî v.dğr., (el-Mağrib: Matbaatu Fudâle el-Mahmudiyye, 1983).

Karabulut, Ali Rıza - Karabulut, Ahmet Turan, *Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslâm Kültür Tarihi ile İlgili Eserler Ansiklopedisi*, (Kayseri: Akabe Kitabevi, tsz.).

Ebû Bekir el-Bâkîllânî'nin (ö. 403/1013) Suâlâtü Ehli'r-Re'y anî'l-Kelâm fi'l-Kur'âni'l-Azîz Adlı Risâlesinin Tahlîl, Tahkik ve Tercümesi -Neşr-

Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, (Bağdat: Mektebetü'l-Müsenna, 1941).

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifîn: Terâcimu Musannifi'l-Kütübü'l-Arabiyye*, (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, tsz.).

Sezgin, Fuat, *Geschichte des Arabischen Schrifttums: Qur'anwissenschaften, hadith, geschichte, fiqh, dogmatik, mystik*, (Leiden: E. J. Brill, 1967).

Tunçbilek, Hasan Hüseyin, "Ebu Bekir Bâkîllânî Hayatı ve Bazı Kelâmî Görüşleri", *Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 4, (1998), s. 1-21.

Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm: Kamûsu Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ*, (Dâru'l-İlm li'l-Malayîn, 2002).